

Dr. C. Decurtins e ses merets pil lungatg romontsch

Autor(en): **Tuor, P.**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **16 (1918)**

PDF erstellt am: **13.09.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882289>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Dr. C. Decurtins

e ses merets pil lungatg romontsch.

Aschi fetg sco nus appreziein il talent ed il merit de C. Decurtins sco politicher ed erudit, sco defensur dils dretgs della baselgia e dell' integritat de sia doctrina, sco propugnader d' ina sauna reforma sociala, sco oratur, parlamentar e professor, il pli datier eis el e vegn el a restar per adina al cor de ses convischins per la premura e la stenta, ch' el ha demussau per nies car lungatg matern. Ji di de sia mort ha la mumma romontscha, ha nossa Romania cun siu Ischi, scaffius ed inspiraus da siu spért, giu de trer en malencurada, bargiu sur d' in de ses pli fideivels e meriteivels affons. Perquei eis ei nuot auter ch' il duer de nies organ de tschentar questas lingias, in studi incomplet e nunperfetg sur siu operar per nies lungatg, sco modest tschupi, sco enzenna ded engrazieivladat e renconuschientscha, sin sia fossa el senteri de Trun.

Leu buca lunsch daven dal liug, nua ch' el dierma la sien perpetna, buca lunsch daven dal vegl tschep digl Ischi e dalla Casa cumin della Ligia grischa, simbols della libertat e democrazia retica,

demaneivel dal peleginadi de Nossadunna della Glisch, nua che las empremas canzuns romontschas ein vegnidas ord stampa, en quell' aria profunda-
 mein religiosa e romontscha ei stada sia tgina. Romontsch ein stai ils emprems suns, che sia ureglia ha udiu e sia bucca repetiu, romontscha l' instruc-
 ziun en casa, scola e baselgia, romontscha la debatta sin cadruvi ed ellas compignias de mats. Pér da diesch onns, ella scola claustrala de Mustér, ha el fatg enconuschientscha cun ils legns ed embrugls della grammatica tudestga, cun quei lungatg, il qual el ha pli tard dominau sco paucs auters ed el qual el ha saviu celebrar ses pli gronds triumphs oratorics. E tuttina quitavan nus, forse fuva quei in sbagl, cura ch' el plidava tudestg ne in lungatg neolatin, els quals el sexprimeva cun la pli gronda facilitat, ded encorscher tscheu e leu ord siu raschieni in accent ne in tun romontsch, ge ina reminiscenza particulara vid il tratsch de Trun.

Da vart materna deriva Decurtins da Breil, che nus numnein aschi bugen il Tabor dils Retoromontschs, buca mo perquei che nies égl tonscha da ses aults bunamein aschilunsch, sco nies tschespet serasa, sunder perquei che sia aria fina ha inspirau alla musa romontscha sias pli bialas e pli perfetgas ovras, il Cumin d' Ursera e las Historias de Mun S. Gieri.

Ual la familia, alla quala la mumma de Decurtins apparteneva, ils de Latour, han porschiu

alla tiara grischuna, sco politichers eminentes, aschia era auturs, che nus dumbrein aunc ussa denter ils emprems. Nus regordein vid il vegl Landrechter Pieder Anton Latour, il qual P. Maurus Carnot numna igl um il pli influent de siu temps ella Ligia grischuna ed il qual ha combattiu senza pasch e relasch l'uniun dil Grischun cun la Confederaziun svizzer. Sper sia gronda activitat politica ed administrativa ha el aunc anflau temps de seprofundir ellas rehas literaturas dils pievels vischins e translatar en nies romontsch plirs de lur pli excellents products, sco las cumedias: Il Ranver de Molière e S. Genoveva de Tieck. Dals Latour de Breil ha Decurtins senza dubi giu artau la forza e vivacitat de siu caracter, l'iniziativa ed originalitat de siu spért.

Ella scola cantonala a Cuera ha Decurtins guadiu sia emprema pli profunda instrucziun en la literatura tudestga ed en las autras scienziass, e nus stuein sesmervegliar, co il giuven student ei aschi dabot ed aschi da rudien penetraus en quels vastes e difficils territoris. Il meret de quei appartegn senza dubi, ultra de siu extraordinari talent, a ses distingui mussaders. Sco quei che il professor de religiun, canoni Loretz, ha inspirau ad el sia deutscharta e consequenta direcziun religiosa, aschia han oravontut Dietrich Jecklin ed Eduard Killias influenzau siu pertratg e luvrar scientific. Publicond anno 1874 Jecklin ina reha collecziun de detgas, praulas e canzuns grischunas, sut il num de «Volks-

tümliches aus Graubünden» (la secunda ediziun ei comparida 1916), ha el tratg neutier il giuven Decurtins sco collaboratur per la part sursilvana. E Kiliass ha commuentau el il medem onn de tener in referat en ina redunonza della societad historica antiquarica dil Grischun sur dil renomau scrutatur della natira Pater Placi a Spescha (22 Schaner 1874). Quei referat ei quort sissu compariu ella stampa, ornaus cun ina prefaziun dil professor sez.

Mo l' instrucziun orala fuvava buca avunda per il zelau student, tut siu temps liber impundeva el gia lu, sco duront tut sia veta, alla lectura dellas meglieras ovras screttas. Sper ils sogns paders, els quals el ha encuriu ed anflau il solid fundament per siu pertratg religios, stevan sin sia meisa numerus auturs ord la literatura tudestga, ed oravontut ils romantichers, cun ils quals sias ideas ed aspiraziuns mavan il pli fetg a prau. La renomada collecziun de canzuns e detgas popularas tudestgas de Achim von Arnim e Clemens Brentano: Des Knaben Wunderhorn, sco era las publicaziuns dils frars Grimm e de Simrock han giu sin el ina decisiva impressiun e determinau siu operar per il temps futur. Biars onns pli tard renconuscha el ell' introducziun tier il quart volum de sia Crestomazia: «Stimulai dalla mitologia de Grimm e Simrock havein nus sco gimnasiast entschiet nossa collecziun sur la canzun populara e cartevan ded anflar dapertut ils fistitgs de mitus germanics («de-

tgas sur ils dieus pagauns»). De quella maniera de patertgar dat perdetga l'emprema publicaziun de Decurtins, comparida 1873, gia avon ch'el haveva compleniu siu schotgavel onn, el Fegl Central della Societat dils Zofingers, della quala el fuva lu commember, in studi sur la detga e poesia populara ella Surselva romontscha.

Sco motto scriva el alla testa de quella lavur primiziala ils plaids de Flugi d'Aspermont: «Es liegt ein ungeschliffener Karfunkel noch in des Felsens unerbrochnem Schacht,» ils quals san valer sco parola per tut siu operar per il lungatg romontsch. Sper bein enqual'idea giuvenila e fantasta sur ils vegls dieus germans ed ils fistitgs de lur mitologia en nossas detgas e praulas, contegn gia quella emprema publicaziun zun gestas e madiras remarcas, aschia en special sur Th. Castellberg, P. A. de Latour e Hansemann. Il medem onn aunc anflein nus semeghiontamein en igl organ dell'Uniun de Zofingen ina memoria bein scretta sur Zacharias Pallioppi (Uost 1873, p. 319—324).

Quei che stimulava Decurtins en sia emprema ed en semeghiontas publicaziuns ord quella epoca, fuva aunc meins la carezia ed igl interess per il lungatg matern, meins il spért nazional, che igl interess scientific per la cultura, historia e l'isonza de siu pievel e sia vallada nativa, ina premura, sco ella inflammava era biars Grischuns de lungatg tudestg. La Gasetta Romontscha dils 30 de Schaner

1874, qualifichescha en ina correspondenza sur siu referat menzionau sisura, fetg bein igl emprendiment operar scientific de Decurtins cun ils plaid: «Ei nus legra per quei de saver relatar, ch' il talentus giuven Casper Decurtins de Trun, dapresent scolar della scola cantonala, incitau d' in extraordinari patriotismus, applichescha gia ses giuven onns e ses bials talents cun nunstunclenteivel iffer al studi della historia della patria.» Talas publicaziuns sur la historia sursilvana ne grischuna ein en particular: Der Krieg des Bündner Oberlandes gegen die Franzosen, el Fremdenblatt 1875 ed el Fegl de Zofingen 1874, sia dissertaziun de doctor sur Landrechter Clau Maissen 1879, das Berchtersche Tagebuch, Beitrag zur Geschichte der franz. Invasion 1799, Lucern 1882 ellas Monatrosen.

Quei che la scola cantonala de Cuera, ses schiglioc capabels ed influents mussaders, han buca saviu compartgir a Decurtins, quei fuvava senn ed amur per il lungatg romontsch. Il motiv de quei ei buca tont la munconza d' instrucziun el lungatg matern — solettamein ils scolars dil seminari scolastic gudevan ina tala — sunder oravontut la maniera, co il romontsch vegneva cultivaus, las tendenzas dominontas tont tier ils representants de nies lungatg ella scola cantonala sco tier las supremas autoritads.

Negin sa snegar igl ault idealismus e la nunstunclenteivla sacrificonta lavur de prof. Gion Antoni

?/ Bühler el survetsch dil lungatg romontsch. Cun raschun considerava ella sco ina dellas pli grondas fleivleziass dil romontsch en sia defensiun encunter il progressont germanismus la munconza d' in lungatg unic de scartira, il grond diember de dialects buca mo plidai, sunder era duvrai en scola e literatura. La Societat retoromontscha fundada gia 1863, haveva tschentau sco sia fin e mira de crear in lungatg de scartira per tuts ils Romontschs dil Grischun. Nunsavend quei daventar sin via naturala, quei ei cheutras, che in dils dialects gudogni il surmaun e plaunsiu la suatientscha generala, cunquei che las rivalitats dellas valladas, las differenzas confessionalas e politicas, havessen mai vertiu quei, han ins sespruau de scaffir l' unitat artificialmein, cun construir in niev lungatg ord tocca empristada dals principals dialects. Malgrad il sustegn anflaus tier las autoritats cantonalas, las qualas han declarau quei lungatg mischeida sco obligatorics era per il seminari de scolasts, ein tuttas stentas ed empravas stadas adumbatten, ge ellas han per part giu il resultat contrari de quel, ch' ellas aspiravan. Combattidas dals vegls auturs en Engiadina, sco en Surselva, da Pallioppi ed il Fögl aschibein sco da Pader Carigiet e la Gasetta Romontscha, han las tentativas de Bühler mo portau discordia ed embrugl denter ils studegiai ed engrondu la tieviadat e munconza d' interess el pievel, il qual ne capeva ne scriveva igl idiom official.

Igl ei buca de sesmervegljar, che Decurtins, il qual ha cun sia rara intuiziun gia sco giuven student discuvretg il ver fundament de nies lungatg, sia bellezza, ses scazis, encurend quels buca en ovras modernas stampadas, sunder ella tradiziun orala derivonta dals tschentaners vargai, ei vegnius repugnaus e disgustaus da talas sterilas emprovas nunnaturalas. Nus vesein aunc pli tard tgei antipatia, aversiun el demussava per il schinumnu fusionismus, il cular ils dialects en ina nova fuorma unida. Denton fuv' ei negin sin la scola cantonala, che havess inspirau ad el la mur per la viarva nativa sco tala, entusiasmau el per il pertratg nazional, mussau de scriver sursilvan en fuorma ed ortografia perfetga. Ge, suenter ch' il Novellist, fundaus e mantenius dus onns da Bühler cun grondas unfrendas de temps e daners, fuva curdaus en fossa, deva ei gnanc pli ina revista ella tiara per retscheiver ses products, sch' el havess vuliu publicar els en lungatg romontsch.

Pusseivlamein ha in' influenza ord igl jester, jeu manegel il professor dils lungatgs romans sin l' universitat de Strassburg, Dr. Eduard Böhmer, entruidau el tier las empremas publicaziuns en romontsch. Böhmer ei la stad 1875 setenius si en Surselva e principalmein a Mustér, tont per rimnar veglias ovras stampadas per sia renomada collecziun, sco era per tedlar igl idiom sursilvan ord bucca dil pievel. Schebein el ha da glez temps fatg

l'enconuschientscha dil giuven Decurtins? Igl ei quei buca il cass, sch' ina interessanta anecdota, la quala vegn aunc raschunada, ha fundament. Decurtins ei numnadamein igl onn suenter serendus sin l'universitat de Strassburg. Assistend el leu al colleg de professor Böhmer, ha quel ina gada fatg attents siu auditori sin ina publicaziun sur literatura romontscha d' in giuven student grischun, la quala representi lunsch ora il meglier, che fuva vegniu scret ariguard tala materia. El sminavi buc, ch' igl autur allegau e ludau sesevi els bauns avon sia cathedra. Stetti ei sco ei vegli, en scadin cass selai la decisiva influenza de Böhmer sil giuven Decurtins buca snegar. Igl onn 1876 porta Böhmer en siu 7avel volum de sias «Romanische Studien» ina impurtonta contribuziun de Decurtins, ina collecziun de praulas sursilvanas en lungatg original romontsch. Dus onns pli tard, en l'introducziun tier siu referat sur la Passiun de Sumvitg, dedichescha Decurtins a siu vegl mussader plaids della pli calda renconuschientscha.

Cun quella publicaziun de praulas sursilvanas en ils studis de Böhmer entscheiva l'activitat scientifica de Decurtins, che persequitescha l'aulta mira de rimnar e garantir per igl avegnir tut quei ch' ei custeivel ed original ella cultura retoromana. Igl ei quei stau per Decurtins in' ovra vitala el ver senn, in' ovra, che ha occupau tut sia veta, ch' ei vegnida entschatta daven dals onns, ch' el seseva aunc sin

ils bauns de scola, continuada daferton ch' el fuva vegnius alzaus tier uffecis e dignitats e plidava in plaid impurtont ella historia dil temps, aunc buca terminada lu, cura ch' el, sereratgs en siu ruasseivel Tusculum a Trun, contemplava ils trests evenements dil present, alzond sia vusch admonenta tier ina ne l' outra damonda.

Gia da gisiat onns, forse gia avon, ha Decurtins entschiet a perquorer vitgs ed ucclauns della Surselva per rimnar ord la bucca de femnas veglias praulas e detgas, dal's giugs della giuventetgna versets d' affons e de dumbrar, dalla sabientscha de vegliurds proverbis, reglas dell' aura e sur las lavurs agricolas. El ha gia lu entschiet ina catscha nunstunclenteivla sin vegls manuscripts, ch' el ha sfugatau neunavon ord ils encardens si sur combras ed ord veglias truccas e scaffas. Plinavon ha el encuret'g ed anflau rars cudischs stampai ord ils tschentanners passai, ediziuns, dallas qualas negin seregordava pli. Nus astgein cheu buc emblidar il sustegn e la cooperaziun de forzas adattadas, mo nus stuein renconuscher, che l' idea, la lavur ed il meret principal ein stai ses. Quort e bi descriva el ell' introducziun tier il quart volum de sia Crestomazia sia lavur quotidiana en survetsch della folcloristica (poesia populara) romontscha: «Con savens ha ina raquintadra de praulas fatg nus attents sin ina amitga, che saveva quella ne l' outra detga. Havend nus lu fatg in viadi d' in di per encurir si

lezza dunna de praulas, tgei dultscha ventira fuva ei de tedlar e scriver si el sbrinzlar d'ina glisch de seiv ina nova raquintaziun! Ei muncava buca legreivlas surpresas, aschia cura ch'ina pura ord in vitg sursilvan entscheveva tutenina a raquintar dil quolm Gelgia e dils treis vents. Oravontut fuva ei las dunnauns, la feglia de pur, ch'enconuscheva sper siu cudisch d'oraziuns mo paucs cudischs, sco la dunschala, la quala haveva legiu ils poets dils gronds pievels vischinonts el text original, che han susteniu nus cun fina intelgentscha e maun energic ella difficultusa lavur de collectar.»

Con fretgeivla che sia activitat ei stada dalla entschatta enneu, demuossa il factum, ch'el haveva gia anno 1875, en siu vegnavel onn, sco el sa annunziar en in referat ella Societat retoromontscha a Cuera, rimnau presapauc 500 canzuns romontschas ord las differentas valladas (mira Gas. Rom. 1775, Nr. 17), e la spertadat, ella quala las publicaziuns cun material folcloristic suondan ina l'otra. Quort suenter las praulas els studis de Böhmmer compara ella revista dil renomau filolog talian Ascoli, egl Archivio glottologico (Roma 1881), ina publicaziun contenent «Quater texts sursilvans», numnadamein: il Viadi a Jerusalem digl Avat Bundi, la quarta Memoria della succesiun dils avats de Mustér, il roman de Octavianus e la novella Barlaam e Giosafat, la quala ha perfin obteniu l'honor d'ina translaziun en lungatg talian (egl Arch. glott. ital. vol. 7, 1883).

Differentas autras publicaziuns de natira seme-meglianta comparan en quorta distanza, aschia studis retics sur praulas, legns, mitus ed il cult de pumera en igl Engadiner Fremdenblatt e Kursalon, il diari de Berchter sur l' invasiun franzosa de 1799 en las Monatrosen dils students catolics svizzers 1882 (nua ch' el haveva gia 1878 publicau siu referat sur la Passiun de Sumvitg), Monuments dil lungatg e della literatura retoromontscha (1882 a Friburg, contentent las duas Passiuns e la Dertgira nauscha), Il saltar dils morts tier ils Retoromans en la «Zeitschrift von Gröber für romanische Philologie», VIII vol., 1885.

Comparegliond igl immens material, ch' el haveva collectau e che flussigiava aunc ad in flussigiar ord la mar della tradiziun populara cun quellas singulas publicaziuns ha Decurtins stoviu vegnir tier la perschasiun, ch' ei drovi ina gronda ovra fundamentala per saver contonscher l' aulta mira prida en égl, numnadamein de rimnar, render public e conservar per igl avegnir ils pli prezios scazis nazionals de nies pievel. Igl ei naschiu e mairau en el l' idea ed igl εμπrem proiect de sia Crestomazia, in plan, aschi extendiu e grondius, che mo la generusa subvenziun della Confederaziun svizzer saveva dar entschatta e promoziun all' ovra. La Crestomazia ei comparida en la revista tudestga: Romanische Forschungen, Organ für romanische Sprachen und Mittellatein von Karl Vollmöller,

Erlangen, Fr. Junge, daven dils 1891. Da mintga volum ei vegniu fatg squetschs separats e mess en vendita. In diember de quels squetschs ha la Confederaziun schau distribuir gratuitamein allas vischnauncas romontschas, cun l'intenziun, ch'ei duei vegnir dau caschun al pievel ed allas scolas de trer gudogn ord nies arsenal de poesia populara.

La Crestomazia retoromontscha, tier la quala ils opus literars edi tochen dalu da Decurtins fuorman la preparaziun, il pierti, ei senza dubi sia interpresa la pli meriteivla, cuzzeivla e renconuschida, il monumentum aere perennius, che vegn a render siu num immortals, far surviver el sez il lungatg, al qual el ha cheutras procurau la pli gronda honur e gloria.

La Crestomazia romontscha porta claramain la stampa dil character de siu autur, originalitat ella idea, grondiusadat ella concepziun e genialitat en la realisaziun. Nus astgein tier ina tal'ovra complicada e difficila buca sesmervegliar de cattar ad agur ina ne l'otra umbriva, sco tscheu e leu munconza ella metoda, ell'exactadat della reproducziun, inconsequenzas, repetiziuns ed auter. Tut human ha sia imperfecziun. In diember dellas imperfecziuns della Crestomazia selain declarar ord da quei, che il plan definitiv dell'ovra ei sesvillupaus mo plaun e plaun duront la realisaziun, mintgamai sco quei che niev material vegneva els mauns digl autur. Tenor il plan primitiv quintava Decurtins mo sin

dus volums, ordlunder ei plaunsiu vegniu diesch ed in volum supplementar. Ulteriurs volums, per ils quals igl autur haveva per part gia preparau il contegn, fuvan aunc prevedi. La niebla consorta digl autur, gia dall' entschatta enneu sia meriteivla gidontra e collaboratura, sco era il preziau Augsegner de Trun, Sur Caminada, confident dellas aspiraziuns e voluntats dil defunct, han interpriu de continuar e menar a buna fin quell' ovra d' aventada in monument veramein gigantic della literatura nazionale romontscha.

La disposiziun fundamentala dell' ovra formschan ils principals dialects: Sur- e Sutsilvan, Sur- e Sutengiadines, Surmir e Mustair, Bergaglia. Tier ils dus idioms principals vegn plinavon dedicau agens volums alla literatura stampada ed alla literatura orala.

Volum 1 entochen 4 ein dedicai al Sur- e Sutsilvan, medemamein era igl emprem tom supplementar, volum 5 entochen 9 contegnan la literatura engiadinesa, volum 10 dat per la gronda part documents ord Surmir e per la pintga tals ord la vall Mustair. Tier la part sursilvana predominescha lunschora la literatura orala, alla quala treis dils quatter volums ed il tom supplementar ston survir, tier la part engiadinesa encuntercomi anflein nus quatter volums sur la literatura stampada, mintgamai in volum per ils davos quatter tschentanners, ed in solet tom per la literatura orala, canzuns

popularas e proverbis. Jls endisch volums dumbran totalmein buca meins che 6717 paginas e quostan el negozi 240 marcs.

Ord il material gia rimnau han suenter la mort digl autur della Crestomazia ses sura numnai successurs schau suondar, medemamein ellas «Romanische Forschungen de Vollmöller» ed en squetsch separat in XI. volum contenen documents literars ord Bergaglia, de quei dialect, il qual, malgrad la pli e pli gronda italianisaziun, sa aunc ozildi buca snegar siu origin retoromontsch, sco era literatura populara dell' Engiadina bassa e sonets de C. Bardola.

Aschilunsch sco nus essan orientai vegn in ulteriur volum a contener ils pli novissims products literars ord Surselva, per la gronda part aunc mai stampai, sco oravontut las Historias dil Munt S. Gieri de Florin Camathias. El duei era, sco ei descha, survir alla commemoraziun dil fundatur digl opus monumental, che va aschia alla fin, e contener zaconts de ses pli remarcabels plaids inedit.

Il plaid «Chrestomathia» vegn dal grec e significhescha presapauc ton sco «lectura adattada, nizeivla». Ins capescha sut ina tala ovra en general ina collecziun dils megliers tocs ord ina literatura, seigi per il diever de scola, seigi per in intent literar-estic, quei ei per mussar lur bellezza e valeta. En quei senn haveva gia avon Decurtins il professor de Turitg J. Ulrich publicau ina «Rhaetoromanische Chrestomathie cun text, remarcas ed in vocabulari, Halle 1882—83».

La Crestomazia de Decurtins va lunsch sur quei, ch'ins ei disaus de capir sut ovras de quella natira. Siu contegn ei il pli reh e variaiu, che sa exister. Nus savein divider quel en quatter gruppas:

1. Emprovas ord scartiras stampadas, per part ord cudischs bunamein svani ed emblidai e per part ord ils pli recents, che sesanflan aunc en vendita en las librerias, ord tocs de prosa aschibein sco de poesia.

2. Publicaziuns de vegls manuscripts, seigi quei singulas paginas ordlunder, seigi il text entir. Enqualgadas entupein nus en in volum anteriur in toc d' emprova, en in volum suenter igl entir document. Quels manuscripts ein puspei della natira la pli diversa: documents literars, sco canzuns, plaids e ceremonias, plinavon documents giuridics, economics, sco uordens de vischnaunca, d' alp, de funds, statuts de dertgira etc.

3. Collecziuns de literatura orala, caussas che fuvan aunc negliu ne screttas ne stampadas e che Decurtins e ses collaboraturs han tedlau ord la bucca dil pievel e nudau si. Cheutier audan praulas e detgas, legns e proverbis, canzuns d' affons e canzuns popularas, e lur melodias.

4. Novs products d' auturs moderns, stampai per l' emprema gada ella Crestomazia. Aschia ein en quella comparidas zacontas dellas pli renomadas poesias de G. C. Muoth, principalmein siu Cumin d' Ursera e las Mesiras, ovras de Florin Camathias, pader Baseli Berther, Dr. Nay, Alfons Tuor ed auters.

Podar che la sistematica e metoda, l' unitat e la consequenza ein vegnidas disturbadas entras reunir en in' ovra soletta in aschi variaiu e different material, e ch' enqual' repetiziun ei suondada ordlunder, tuttina astgein nus buca deplorar, che Decurtins, untgend cheu sco en bia auter dals trutgs ordinaris, isai ora, ha mess sut tetg en sia Crestomazia tut quei, ch' ei prezius e cuzzeivel della cultura dils Retoromontschs. Ella vegn aschia ad interessar buca mo ils filologs, als quals ella porchas, sco autras crestomazias, tocs de lectura e d' exercezi, sunder era il giurist, igl economist, il historicher, per ils quals ell' ei ina fontauna abundonta per studis e per scrutaziuns. Francamein, quei ch' ei priu ord cudischs e periodics vegls ne novs, fuss quasi tut vegniu conservau per igl avegnir era senza la Crestomazia, encuntercomi per encurir ensemen ils manuscripts ed oravontut per nudar si la literatura orala fuv' ei ner temps. Cun buna raschun scriva igl autur els davos onns de sia veta: «Quei che nus havein encuretge onns ora, havein nus anflau pér ella pli davos' ura, la canzun d' affons enconuschenta sut il num: Il rodel de Pigneu, la quala presenta evidentamein restanzas de formulas zun veglias. Quels ch' enconuschon segiramein ed entiramein questa canzun, sco era «L' Ave Maria dils signuns», vegnan dad onn ad onn pli scarts, tochen che era quels vegls scazis artai crodan anavos tier la «sontga tiara», ensemen cun ils davos,

che san aunc ded els. Ei fuss oz fetg grev, de rimnar in, schege mo schi pign diember de praulas, ge ei tuna per la schlatteina nova sez sco ina praula, sch' ins pretenda, ch' ei hagi zacu dau praulas romontschas.» Perquei ei era il meret principal de Decurtins buca quel de haver sco auters auturs dau emprovas ord nossa literatura scretta ne ord manuscripts gia mess en salv en archivs publics, sunder de haver collectau, rimnau manuscripts, che fussen en quort vegni starschai, tedlau ord la bucca dil pievel canzuns, praulas, detgas, sentenzias e melodias, las qualas ein gia per gronda part svanidas u sepiarsas duront ses onns de lavur. Decurtins ha buca pretendiu memia bia, sch' el scriva, che la Crestomazia seigi daventada «in museum reh e quasi complet dils pli impurtonts e pli agens documents nazionals della literatura retoromontscha.»

Nus astgein buca bandunar la Crestomazia senza far attents sin las remarcablas introducziuns, che Decurtins ha tschentau alla testa ne alla fin dils differents volums e tscheu e leu era tier singuls fasciculs. El sepronunziescha en quellas sur la vegliadetgna, la creaziun, l' impurtonza, ils manuscripts u las ediziuns dils differents documents literars, el compareglia els cun semegliontas ovras tier pievels jasters. Sche quellas remarclas porschan era buc adina in resultat definitiv, completeschan ellas tuttina sco preziosa contribuziun la historia della literatura dils Retoromans, che Decurtins ha schau

comparer en «Gröbers Grundriss der romanischen Philologie» e la quala ei, malgrad il spazi mo memia restrenschiu concediu agl autur, senza dubi il meglier, ch' ei vegniu scret sur nosa literatura.

* * *

Mo quartamein, e senza saver cavar pli afuns, havein nus mussau, tgei che Decurtins ha rimnau e publicau, fatg attents sils scazis prezios, ils quals el ha spindrau e conservau per igl avegnir. Ual aschi impurtont eis ei denton per nus de ver, co Decurtins patertgava sur nies lungatg, sur siu manteniment e sia cultivaziun, tgei ch' el aspirava e havess bugen realisau, sche Dieus vess schenghiau ad el pli liunga veta. Igl ei quei per nus in program, ina custeivla jerta, ed in duer de pietat e renconuschientscha pretenda, ch' ils Romontschs, la Romania alla testa, sesprovien de realisar, aschilunsch sco selai, las ideas dil permiert. Buca mo intents scientifics ha Decurtins persecuitau cun sias publicaziuns, l'occupaziun quotidiana d'onns ed onns cun ils scazis literars de nies pievel ha senza auter stuiu destedar egl autur della Crestomazia quei che nus numnein il spért nazional, il desideri de mantener e carschentar il lungatg mumma. Quei gargiamet corrispundeva plinavon zun fetg a sia pli profunda convicziun religiosa e filosofica, a siu conservativismus en fatgs de cardientscha ed isonzas. El saveva meglier ch' enzatgi, che il lungatg ed il spért romontsch ein la pli ferma nunballuonta

uestonza dil pertratg e practicar religius, de nossas instituziuns publicas, in rempar encunter l' invasiun della nuncardientscha moderna ed isonzas jastras. Finalmein era negin tier nus seoccupaus aschi stediamein sco Decurtins cun la historia, la literatura, las aspiraziuns nazionalas dils pievels pigns, ora-vontut de nos confrars en Catalogna, la Provence e la Rumagna, sco era cun las differentas naziunettas slavas, ils Croats, Slovens, Serbs, Rutens, Slovacs. Igl ei cheu buca de sesmervigliar, che il viv regl nazional, la mur per il lungatg e la cultura smanatschada entras pussents vischins, che nus admirein tier quels pievelets, ha era inflammas il temperament schi ardent, la fantasia schi mobila de Decurtins, carschenta la carezia tier il tschespet natal, svegliau il desideri de preservar il romontsch d' in trest avegnir. Forsa beinduras, sco en in siemi, pudeva Decurtins cun sia savida ed energia, sez sesentir sco spindrader della moribunda Mumma romontscha, sco menader de siu pievel el combat per siu lungatg, entochen che la dira realitat sdrappava neuagiu el ord las neblas, laschond en el mo in sentiment de melanconia, de carschadetgna de stuer ver, con fleivels il singul, ils paucs ein avon la surpussonza della zeffra e dellas relaziuns economicas. Contas gadas ha el detg tiel scribent de questas lingias mond els ensemen tier ina redunonza della Romania: Fussen nus in milliun, nus lessen curaschusamein ughiar il combat nazional!

Dals medems sentiments dattan perdetga ils plaids, ch' el scriva egl Ischi, VIII avla annada, sur digl opus principal de Carsper Muoth, il Cumin d' Ursera, il qual descriva ual la lutga della Claustra de Mustér, della tradiziun romontscha, encunter ils Uranes, l' invasiun germanica en nossas alps: «Ina tala reussida defensiun poetica encunter il progressont germanismus havess tier ils Rumagns ne tier ils Slavs anflau resonanza tier tut il pievel ed ina tala canzun havess en quort resunau daven dalla Mar-nera entochen leusi tier ils quolms de Siebenbürgen». La medema idea repeta el en siu plaid dils 16 de November 1914 ell' aula della scola cantonale a Cuera, quei plaid, ch' ins savess numnar siu testament nazional: «Nies Giachen Casper Muoth ha en ils conts dil Cumin d' Ursera dau viarva franca e loscha a quei che nus havein agen e propi. Sch' el fuss staus leugiu sper la Mar-nera ne al pei dil Monserrat fussen quels conts daventai bandieras d' uiara per ils Rumens e Catalans».

Buca senza deplorar sto el metter vitier: «Nus essan memia pigns e memia paupers en terren e gleut, ch' il romontsch sappi menar in tal combat. Mo Muoth ha quella gada mussau, co el havessi battiu la lutga, sch' el havess giu davos el pievel avunda per alzar la bandiera».

Aschia anflein nus tier Decurtins, aschi pauc sco tier ils tier auters Romontschs, malgrad lur attaschadadat vid il vierv e tschespet matern,

stravaganzas, ne era fistitgs de chauvinismus, de quei spért d'intoleranza e garmaschia nuncristiana, che metta sutsura il mund, inundescha el dapresent en ina mar de saung. Tschentai denter ils tiarms dils gronds pievels, e sez sco Decurtins s'exprima completond ina sentenza de Verdaguer: «l'uniun d'in toc manti de purpur roman cun la lontscha de fier germana» mantegnan els la libra obiectiva egliada per tut quei che las naziuns circumdantas possedan de niebel e prezius e trainez dils duns e scazis de mintgina.

Ariguard il tudestg plaida aschia Decurtins en siu plaid sura menzionau tier la giuventetgna romontscha: «Buca che nus Romontschs havessen enzatgei encunter il tudestg. Nus havein de basegns d'in grond lungatg, che laschi sentir nus la viva unda della civilisaziun e metti nus en contact cun ils scazis de quella. Igl ei in lungatg tgiembel, profund e melodijs, il tudestg, e nus essan loschded emprender el sco sauda». Ed in artechel drizaus encunter certas pretensiuns exageradas ed utopicas dil Professor de Bologna Giorgio del Vecchio plaida el culla medema simpatia sur il lungatg e la cultura de nies vischin meridional, envidond la giuventetgna de leger ils auturs talians e frequentar universitats d'Italia.

Igl ei franc, che Decurtins sefageva neginas illusius ariguard igl avegnir de nies lungatg. Paucs scrivan aschi savens de quella tresta ura, nua che

ins audi buca pli la tschontscha romontscha. Nus citein e translatein mo ord sia introducziun dil volum dedicaus alla literatura engiadinesa dil 19 avel tschentaner: «Duess l' Engiadina midar sias atgnadats artadas en crappa de miglias d' ina strada internazionala, transformar sias largias, ornadas casas en albierts ded jasters, lura stuess il lungatg ladin bandunar cun pei zachiau sper Punt Martina la veglia patria ed encurir siu davos asil en la sala de cudischs».

Decurtins setschenta perquei sin terren de realitat, cura ch' el admonescha, de conservar il lungatg romontsch aschiditg ed aschibein, sco ei selaschi. «Nus lein negin' uiara, nus lein mo defender quei ch' ei nies e propi,» ed emblidond in avegnir pli allontanau excloma el zanu' auter quasi cun luschrazia: «Jls romontschs formeschan in' atgna individualitat denter las grondas naziuns, che circumdeschan nus, in' atgna personalitat sper ils auters pievels. Quella personalitat ha in bien dretg de viver, ed ella senta, Dieus sei ludaus, aunc forza avunda en ella, per buca seschar metter denter ils morts.» (Ischi 6, pag. 4.)

Aschibein sco Caspar Muoth e Florin Camathias ha Decurtins intercuriu e descret ils motivs, ils quals dueian stimular il Romontsch de mantener il lungatg matern. Quei ei daventau en l' introducziun digl Ischi, annada VI, e silsunter en siu plaid adressaus als siudents della scola canto-

nala. El tschenta sco fundament il factum, ch' «il Romontsch ei veramein in agen lungatg, sco ha mussau si il meister en la linguistica moderna Graziadio Ascoli en ses «Saggi ladini». Oz dat ei ne gin filolog, che snega alla liaunga romontscha il dretg de setschentar sper sias soras, la franzosa, taliana, provenzala, spagnola, portugeses, rumena.» Tenor Decurtins ha il romontsch per la natira e sias differentas appariziuns in aschi reh vocabulari, sco mintga auter lungatg roman, e las expressiuns per caussas scientificas e technicas, las qualas ein naturalmein buca schi complettas, seschassen, sche ei duvrass, construir senza difficultat. «Jl pievel romontsch ha ina surabundonta poesia populara, che selai, senza ch' ins maungli seturpigiar, comparegliar cun quella dils auters pievels. El matg de poesias popularas neolatinas: sper il meil granat della Provenza e la frastga-ruver dil Montserrat ei la poesia populara retica la flur-striauna.» (Ischi 7, pag. 4.)

Jl motiv principal per il manteniment dil lungatg romontsch formulescha Decurtins sco suonda: «Jl lungatg selai buca dar si senza il pli grond e cuzzeivel donn per il svillup dell' olma digl individuum e dil pievel.» «Jl lungatg ei quel, che dat als Romontschs lur agen character, ed il character dil pievel semanifestescha en siu lungatg.» «Gleut che piardan e dattan vi il lungatg-mumma, ein sco ina plonta, ch' ins tilla cun ragisch e tut ord il tratsch.»

«Tgi che dat vi il lungatg-mumma, quel fa in plaun mazzament intellectual de sesez.»

Igl ei quei ils medems pertratgs, che han inspirau a Giachen Casper Muoth sia pli biala oda «Al pievel romontsch», ed en special ils vers:

«Tiu cor, tiu spért ein umbrivai
 Dal vierv romontsch e vegnan mai
 A concepir in auter senn,
 A parturir in niev talent,
 Ge mai midar il scaffiment.

Romontsch ei tia sort, tiu truament!»

Ed entrond sin l' obiecziun usitada, ch' il romontsch seigi in donn per la cultura de nies pievel, per siu progress material, per sia participaziun vid commerci ed industria, punctuescha el, sco ils auters defensurs de nossa caussa han gia fatg, la facilitat, cun la quala ils Romontschs emprendan ils auters lungatgs: «Mo ad els sesarvan las rehas literaturas neolatinas levamein, ed ins admira a Paris, Florenza, Madrid e Marseille ils Romontschs, che plaidan suenter quarta avdonza aschi levamein il franzos, talian, spagnol e provenzal.»

Oravontut ha Decurtins adina susteniu cun tut sia energia il manteniment dil romontsch ella veta publica, en leschas, el cantun, la vischnaunca, baselgia, scola. En admirabel bien romontsch ha el sez per exempel redigiu duront siu dicasteri ils protocols de cumin e della commissiun tutelara. E quasi per marcar claramain ils medems dretgs de

nies lungatg el cantun e per buca schar seperscri-ver quels tras nossa toleranza ne neghligientscha, ha el reguladamein en mintga sessiun dil Cussegl grond schau udir in plaid romontsch. El fuva buca maufers cun la risposta, sch'enzatgi tentava el, perquei ch' el haveva forsa schau sluitar en la pre-scha dil disquors in ne l' auter sun tudestg!

La paritat legala denter ils treis lungatgs can-tonals, la nobla toleranza observada dalla maioritat tudestga enviars la part romontscha e taliana, e buc en davosa lingia la prudenta moderaziun dils Romontschs enten il far valer lur dretgs han da tschentaners enneu segirau al Grischun la pasch-linguistica. Igl ei perquei capeivel, che las caschuns fuvan raras, ellas qualas Decurtins saveva e stueva publicamein prender la defensiun de nies lungatg. Ina gada ei quei tuttina stau il cass. Els anno 90 ha la partida politica predominonta empruau de rea-lisar ina centralisaziun pli stagna el scolaesser, concludiu in uorden de scola, il qual prevedeva per las vischnauncas romontschas l' obligaziun de dar instrucziun tudestga dalla quarta classa ensi e me-nava en sco cudischs de scola il Robinson e las Nibelungen. Cheu ei Decurtins semess alla testa dil moviment per combatter quellas tendenzas. Igl ei quei daventau: per motivs politics, perquei ch' ellas violavan l' autonomia communal, per motivs reli-gius, essend ch' ils cudischs prevedi fuvan inspirai d' ideas nuncristianas, ed era per motivs nazionals,

per buca schar cun la forza imponer l' instrucziun tudestga e spisgiar nos affons cun las detgas vegl-germanicas dellas Nibelungen. Jls plaids teni da Decurtins en quella lutga el Cussegl grond ed ella remarcabla redunonza populara de Glion avon mel-lis vischins appartegnan senza dubi denter las pli grondas prestaziuns oratoricas dil grond oratur. El ha buca mo giu il plischer de ver co quei uorden de scola ei en sia part pli prigulusa restaus quasi senza applicaziun, el ha aunc viviu ditg avunda per selegrar della premura, che las autoritats cantonalas han sut l' inspiraziun de cus. fed. Calonder, al qual el spargna buca laud en quella caussa, entschiet a demussar per ils interess retoromontschs. Cura che l' instrucziun el lungatg matern ei vegnida declarada obligatorica per tuts Romontschs della scola cantonala ha Decurtins buca muncau d' exprimer publicamein ella Gasetta Romontscha sia satisfacziun ed il giavisch, che la scola claustrala de Mustér possi suondar il medem exempel.

Per instruir e stimular ils students romontschs ha milsanavon il departement d' educaziun arranschau ell' aula de nossa scola cantonala referats publics periodics en lungatg romontsch. Cun raschun ei vegniu fatg a Decurtins la honor ded arver la seria. Plein entusiasmus giuvenil ha el, igl um cun cavegls sblihi, salidau la giuventetgna cun ils plaids: «Ina nova primavera semuossa e frestg schit lai catschar ils emprems brumbels, il segir pègn de

novas rehas speronzas. L' introducziun dil romontsch en la scola cantonala ei la pli biala flur permavauna, ch' il risvegli dil romontsch ha catschau tochen ussa.»

Ei ha mo lura in intent, ei mo lu giustificau de mantener il lungatg romontsch, buca mo sco dialect, sunder era ella scartira, sch' el vegn veramein cultivaus, enrihius tras novs products literars, sche ei vegn porschiu al pievel ed alla scola ina lectura adattada. Negin ha accentuau quei pli savens e pli expressivamein, che Decurtins. Sco εμπrem miet per svegliar igl interess e la mur dil lungatg matern, de far nescher ord el ina fontauna sburfflonta de veta nova, numna el il studi della tradiziun populara e della literatura veglia. Sco quei che l' enconuschenta collecziun «Des Knaben Wunderhorn», ei stada la fontauna della regeneraziun per la poesia tudestga, sco quei che la publicaziun dellas veglias canzuns de Vuk Stefanovich ha creau la literatura serba, e la collecziun de canzuns popularas ded Alexandri dau niev impuls e svegliau novs tuns alla literatura rumena, aschia sperava el, che ils sczis de poesia nazionala rimnai ella Crestomazia vegnien a fladar nova veta alla musa romontscha. Il pli bugen comparegliava el la canzun populara romontscha cun la fontauna d' aur, che tenor la detga quori sut las ragischs digl Ischi de Trun, la fontauna d' aur significhescha la poesia «romontscha della Ligia», ella porscha aunc adina claras frestgas undas, che legran vegls e giuvens (Ischi 2, p. 145).

Igl ei tgunsch capeivel, che ina tala concepziun sur la valeta della tradiziun, della literatura populara, stueva menar tier in conflict cun il lungatg de scartira unificau, scaffius artificialmein ord la mischeida dils dialects, cun il schinumnu fusionismus, e siu representant principal, professor Bühler. En in disquors el Cussegl grond, ch' el ha sez stimau vengonz de figurar en la Crestomazia sco modell de sia eloquenza oratorica, combatta el cun tutta peisa ed energia il lungatg unificau, pretendend ed obtenend dalla regenza, che l' instrucziun el seminari de scolasts vegni puspei dada separadamein els dus principals idioms, igl engiadines ed il sursilvan. Sia idea fundamentala sur la damonda illustrescha il passus: «Deplorablamein ha Bühler emblidau, ch' ei ha duvrau la lavur de generaziuns, il sforz de tschentaners per far crescher il lungatg de scartira dils pievels differentes. Mo tras quei che in dialect en conseguenza de relaziuns economicas e politicas, ha anflau ina pli intensiva cultivaziun literara e ha aschia obteniu la hegemonia (il surmaun) sur ils auters dialects, ei tal plaunsiu vegnius il lungatg de scartira. — Ina gada lungatg de scartira, che ha victorisau, ei tal vegnius enrihius cun il meglier ord ils auters dialects. Aschia ei carschius organicamein il lungatg de scartira dellas naziuns differentas, mo negliu ei quel staus l' ovra d' ina aunc aschi reha e vigurusa individualitat.» Ed en siu davos plaid public, quel tier ils

students della scola cantonale, plira el dand ina egliada sin quellas tentativas malgarteziadas: «Ins ha piars bia e custeivel temps, uras decisivas cun quella nunpusseivla uniun, ed ils scolars dil seminari de scolasts, instrui en in lungatg artificial, nun-enconuschents cun il lungatg viv, ein sebess en bratsch al tudestg.»

Tenor Decurtins ha la munconza d' in lungatg unit de scartira buca quella muntada e sa buc impedir il svilup literar d' ina naziun: «Sch' ins quenta als Romontschs per puccau, ch' els seigien buca vegni tier in lungatg unitaric, ei quella reproscha fetg relativa e vala grad aschi bia, sco de reproscher al lungatg mundial, igl engles, ch' el hagi negin epos nazional. Paucs, fetg paucs pievels han in epos nazional, sco ils Franzos la Chanson de Roland, ils Tudestgs las Nibelungen, ils Grecs l' Ilias. Sch' ins dat in' egliada sin las literaturas dil mund, anflein nus bein aunc biaras, che ein buca vegnidas tier in lungatg unitaric de scartira». Igl ei buca dubi, che Decurtins, defendend ina tesa en sesez gesta, va cheu, sco bein enqualgadas, empau memoria lunsch cun ses arguments, cunzun vulend comparegliar la muntada d' in lungatg scartira cun quella d' in epos nazional.

Inimitg de tut formalismus e birocratismus aveva Decurtins plinavon era ina aversiun encunter reglements grammaticals ed ortografics. L' ovra ei quei che munta, buca l' observaziun de reglas e

paragrafs. Cun mordent sarcasmus sexprima el: «Nus vein en nossa literatura pilver buca de basegns de pigns Godscheds, che perscrivan adina novas reglas, smuldeschan mintgin, che viva buca suenter quellas e pretendan d'esser solets el possess dil dretg lungatg. Mai han ins regenerau in lungatg cun reglas e prescripziuns, tractond quel sco in spalier. Quei che nus duvrein, ei in frestg, vigurus luvrar, ina perioda de genuina activitat» (Ischi 7, p. 18). Enqual lectur vegn forsa ad anflar, che era quels plaids stravagheschan in' idea en se sez bein fundada e tegnien buca quen dils basegns della practica e dell' instrucziun.

Nies lungatg romontsch ei in lungatg popular, el ha perquei de prender plaids e fuormas spért e sentiment ord bucca ed ord il cor dil pievel. Quei ei enqualgadas vegniu capiu fauls ed enzatgeinins han manegiau de stuer copiar dal pievel bass ual il rubiesti, il cumin, igl ordinari. Buca aschia ha Decurtins tschaffau si il character popular dil romontsch. «Tuts pievels neolatins, ed en special il pievel romontsch, fegl d' ina veglia cultura, han in exprimiu sentiment per il decent e gentil en l' expressiun.»

Sche nus duein mantener nossa atgnadat ed originalitat, evitar l' imitaziun tschocca d' exempels jasters, astgein nus tuttina buca seserar giu dal moviment cultural, che fructuescha ils auters pievels. Nus stuein setener en contact cun la veta intellectuala moderna. «Nuot ei, principalmein per ina

naziun pintga, aschi fatal, sco l' isolaziun. In diember de distinguidas forzas tier nies pign pievel havess buca sepiars en vanas ed ordavon nunfretgeivlas emprovas filologicas e literaras, sch' els fussen stai en relaziun cun il svilup scientific e la veta literara dils pievels culturans» (Ischi 6, p. 5). Per quei motiv ei Decurtins schon buca sestermentaus de prender si egl Ischi era translaziuns, gartegiadadas, ge de entruidar tier talas. E nus havein buca de senriclar lundergiu; appartegnan ge las poesias translataadas da Florin Camathias e comparidas egl Ischi cun in' introducziun literarica de Decurtins denter las pli bialas flurs egl jert della literatura moderna romontscha.

Mo pli maneivel aunc ch' ils pievels jasters stattan als Romontschs de Surselva lur confrars ladinis dell' Engiadina, cun lur veglia e biala literatura. «Igl ei in lungatg, il medem spért, la medema viarva». Sia brev ad in giuven amitg en Ischi 8, pag. 183, concluda el cull' exhortaziun: «Va buca da lunsch per encurir quei, che ti has datier, ed empren d' enconuscher nossa literatura, avon che sedar tonta breigia de vegnir tier l' jastra». Ed als scolars della scola cantonala cloma el tier: «Slargei vossa enconuschientscha dil lungatg mumma entras l' enconuschientscha dil lungatg de scartira de tschel-l' aua; legi vus Engiadines ils Gabriels, il Cudisch de canzuns, il Huonder, il Muoth, e vus Sur- e Sutsilvans legi il Chiampel, il Martin ex Martinis, il Caderas, Caratsch!»

Talas ein las ideas de Decurtins sur il manteniment, la defensiun e la maniera de cultivar il Romontsch. Mo el ei buca secuntentaus cul principi, cun la teoria, el ei era sespruaus de metter quella en pratica, ded agir en quei senn, ded instradar in moviment en favur de siu pertratg. Duas classas deva ei cheu surtut ded influenzer, il pievel ordinari e la giuventetgna studegionta. Decurtins ha empruau de destadar il pievel ord sia tieviadat, siu indifferentismus de tschentaners cun schar vegnir tier ad el ils products literars de sia collecziun, ch' el haveva ual encuriu denter il pievel. Sco nus havein gia scret plinensi ei cun subsidi federal vegniu destribuiu de mintga volum de sia Crestomazia in cert diember allas vischnaucas romontschas, sinaquei che la gleut cumina aschi bein sco ils scholars sappien far empristar e profitar de quella lectura. Plinavon ha Decurtins priu en égl l' ediziun d' ina biblioteca populara, screts originals romontschs e translaziuns, per in prezi modest. El haveva gia els anno 1891 e 1892 dau in' entschatta a quella interpresa en siu «Tschespet». Mo dus volums ein deplorablamein vegni ord stampa: il viadi digl avat Bundi a Jerusalem, e la Fabiola de Cardinal Wisemann, transladata da scolasta Cavelty. (Gl' emprem mo in emprem fascicul, silsunter dus reuni.) Talas publicaziuns periodicas san tier nus mo lura haver quoz e success, sche lur vendita e distribuziun vegn organisada en maniera practica. Malgrad las malem-

perneivlas e forsa era custeivlas experienzas en quei grau ha Decurtins aunc en ses davos onns planisau e proclamau la continuaziun ne plitost la renaschientscha de siu Tschespet: «Cura che jeu hai finiu la Crestomazia — e quei sperel jeu en quatter ne tschun onns — pertratgel jeu ded edir ina biblioteca populara, che compeglia sper las ovras veglias classicas de nies romontsch bialas poesias e novellas originalas de nos auturs moderns . . . Per ina tala collecziun vala il plaid tudestg: «Per il pievel ei mo il meglier bien avunda». Sco el di, ha el giu studiau tier ils pievels pigns jasters, slavs e neolatins, co ins sappi procurar bienmarcau al pievel la literatura el lungatg mumma. De remarcar eis ei, ch' el metta speciala peisa sin las veglias melodias. «Reguladas, ch' ellas sappien era vegnir cantadas dals chors virils e mixts, contribuessen ellas sco nuot auter al risvegl dil romontsch. Mo ensem cun la veglia melodia ei la canzun completa.»

Era la Romania, en siu fundament in' uniun de students e studigiai, ha capiu, che siu operar seigi mo lu fretgeivels, sch' el vegn sustenius dal pievel entir, da purs e mistergners, da mattauns e dunnauns. Perquei ha ella el davos decenni tschentau sias redunonzas sin ina laupia pli generala, sadressond alla massa, alla populaziun entira. La damonda d' in cudisch de cantar cun las veglias melodias ei dad onns enneu stada in tractandum de sias redunonzas e tut lai sperar la realisaziun de

quei postulat en in avegnir ualti proxim. Era il «Tschespet Romontsch» duei reviver, sut la direziun de Dr. Cahannes vegn la Romania igl onn proxim a saver entscheiver cun la publicaziun della biblioteca populara. In opus original e classic «Las Historias de Munt S. Gieri de Florin Camathias», vegnan suenter lur ediziun ella Crestomazia a formar igl εμπrem volum.

Principalmein ha Decurtins empruau de gudi gnar per l'idea nazionala la giuventetgna studegionta. Senza far entiert als merets d'auters, ils quals han contribuì tier la fundaziun, sa Decurtins vegnir numnaus il principal autur intellectual dell'Uniun de Students: Romania. Nus lein buca snegar, che Decurtins persequitava era intents politics, sespruond de strenscher in ligiom denter la giuventetgna conservativa grischuna, mo il principal success ha el contonschìu cun svegliar en els la mur dil lungatg mumma, cun inspirar e promover novs products literars e scientifics. Jls otg volums digl Ischi, ch'el ha redigiù, astgan buca muncar sco matg de fegliadella entuorn sia fossa. Cun raschun qualifichescha el sez siu operar sco redac tur en siu comiau: «Nus havein encuretg de mantener igl Ischi sin in scalem, che lai paragonar el senza seturpigar cun las publicaziuns semegliontas ed ils annuaris dellas autras naziuns neolatinas, aschilunsch sco ins astga paragonar il pign ed il pauper cun il grond ed il reh.»

Pertgei ha Decurtins cartiu opportun de fundar in niev ed agen organ sper las Annalas, che existevan gia da plirs onns enneu? Ei fuva quei buca mo la necessitat, de dar alla nova societad de students in centrum, al qual novs products flussegien tier, che reanimeschi e meini ils commembers, rasi ora ses princepis el pievel. Las Annalas, igl emprem redigidas da professor Bühler, han liung temps buca giu la curascha de rumper detschartamein cun l'idea della fusiun. Plinavon eran ed ein ellas in organ paritetic, e quei en dubel senn. Igl emprem en quei, che tuts dialects romontschs ein leu risguardai, denter ils quals igl engiadines ha per regla ina certa predominonza. Perquei han ellas era mai propriamein saviu penetrar pli a fons el ravugl dil pievel sursilvan. Plinavon ein las Annalas in organ paritetic ariguard la confessiun, e nus anflein leu bein enquala contribuziun, che va buc a prau cun ils sentiments dil pievel catolic. Sche Decurtins ha perquei opponiu allas Annalas igl Ischi, screts en senn catolic, ha el nuot auter, che suondau sia perschuasiun fundamentala, la quala el exprima cun la vigur e detschartadat, atgna a quei um de princepis:

«Nies operar literar era influenzaus da nos princepis religius-politics, e nus vein mai zuppentau ne encuretge de affeblir quels. La pretensiun, ei detti in operar literar senza princepis, indichescha ina pintga enconuschientscha della literatura e sia historia.

Adina ha tutta activitat intellectuala giu in centrum etic, quei centrum, ch' ins numna princepis.»

Punctuond la posiziun decidida principiala de Decurtins astgein nus denton buca surveser, che quella ha mai impediù el de demussar ina compleina obiectivadat e nunparzialitat enten ses giudicis scientifics e literars, il qual era ses adversaris politics ston admetter. Cun la medema admiraziun plaida el dalla vigur oratorica dils emprems predicants en Surselva, ils Gabriels a Glion, sco dalla poesia profunda, intima, migeivla dil Cudisch de canzuns, cun la medema beinvulientscha dals poets dultschs e sonors dell' Engiadina sco dals literats pli energics e vigurus della Surselva, era en sia Crestomazia fa el negina distincziun denter confessiuns ne valladas. El ha sez gidau a destruir la legenda, inventada e mantenida da protestants sez, tenor la quala la reformaziun havessi bandischau la veglia canzun populara ord l' Engiadina. Per quei vegnan era tuts ils Romontschs, tgei viarva e pronunzia ch' els hagien, a renconuscher el sco in dils emprems campiuns per nos ideals, sco in program digl avegnir. En el sereflecteschan tut las lutgas ed aspiraziuns dils Romontschs duront ils davos tschunconta onns. U ch' el fuva sez il portader dellas ideas, ne ch' el ha silmeins dau ad ellas quella temprà, che characteriseschan ellas per il temps futur. Restond sin il scalem della realitat ha el demussau de cultivar il lungatg, sco quei ch' el ei,

sebasond sin l' atgna poesia dil temps passau de
sinspirar e sinstruir vid ils megliers modells jasters,
d' adina plidar, sriver, defender il lungatg senza
sefar quitaus per sia sort futura.

Nus fussen buca complets, sche enten finir nus
seregordassen buca digl ault e niebel patriotismus
de Caspar Decurtins. Cun accentuar in lungatg par-
ticular e combatter per ils interess ded ina frac-
ziun dil pievel, vegn ins schiglioc tgunsch el pri-
ghel en ina tiara componida da pliras naziuns, de
distaccar sias parts, affermir quei che separa e slar-
giar ils ligioms, che reuneschan. Nus havein exem-
pels avunda de quei en tiaras vischinontas. Talas
tendenzas savessen perquei daventar nuscheivlas
alla patria, sche l' idea della cumminonza, della
preponderanza dil total sur las singulas parts sva-
nescha. Decurtins, schege sco campiun per il Ro-
montsch in particularist, schege en politica, nus car-
tein en ses sentiments tochen la mort, in federalist
decidiu, ha buca emblidau sia patria pli gronda, la
Svizzera. L' attaschadadat de nies pievel e de nies
cantun vid la Confederaziun sa negin describer en
plaids pli commuentonts, che quei che Decurtins
ha fatg en siu disquors programmatic alla giuven-
tetgna grischuna, daferton ch' igl intschendi della
uiara mundiala furiava gia entuorn nossa patria.
E quels plaids duein esser per nus la davosa ad-
moniziun, in pugn fundamental en nies program
digl avegnir: «Nus Romontschs essan Svizzers . . .

En il combat decisiv per l'indipendenza han ils umens grischuns battiau cun lur saung la giuvna libertat quei step di de Matg, che ha immortalisau la Tgalavaina. Svizzers e Grischuns, schumellins della libertat, han dapi glez di buca pli schau sesparter La bandiera della Crusch alva ei per nus il simbol de moralitat publica, civilisaziun e humanitat, e nus Romontschs calein pér cun la davosa fladada ded esser Svizzers.»

Dr. P. TUOR.

